

Бекетов Олексій Миколайович (1862 – 1941 рр., Харків). У 1882 р. закінчив Харківське реальне училище, а в 1885 р. – Петербурзьку Академію мистецтв. Авторитет підтверджується тим, що за проєктами Бекетова у стилі модерні побудовані найбільш значні громадські, фінансові та житлові споруди міста. У Харкові збудував понад 40 громадських і житлових споруд. Працював в раціоналістичному і неокласицизованих напрямках модерну.

Гінзбург Олександр Маркович (1876 – 1949 рр.) закінчив математичний факультет Харківського університету, удосконалювався при Бердінському університеті, вступив до харківського Технологічного інституту, де отримав диплом інженера-механіка в 1903 р. й врешті – право на ведення проєктних й будівельних робіт. Загальна кількість будівель побудованих в Харкові й інших містах досягала 120 об'єктів, двадцять з них фігурує в «Списку пам'ятників архітектури Харкова». Найбільш значні споруди виконані у декоративному напрямку модерну та його підвидах.

Цауне Юлій Семенович народився 4 березня 1862 року в Адзельо, Лівонської губернії, початкова освіта - в реальному відділенні Головного німецького училища Св. Петра в Ст. Петербурзі. У 1882 році вступив до Академії мистецтв на архітектурне відділення. Протягом всього академічного часу працював у петербурзьких архітекторів в їх будівельних бюро. У Харкові збудував близько 30 громадських і житлових споруд. Більш 10 об'єктів побудовані в стилі модерні у декоративному та класицизованому напрямках

Ржепішевський Олександр Іванович (1879, Аккерман, Бессарабська губернія – 1930, Москва, СРСР). Закінчив Петербурзький Інститут цивільних інженерів із «золотою медаллю» (1903 р.), стажировався у Сорбоні. Проживав в Санкт-Петербурзі, де успішно практикував. В Харків приїхав разом з Васил'євим М. В. для участі в конкурсі на Купецький банк і готель «Асторія», який потім і зводив. Завдяки йому в Харкові об'єкти напрямку північного модерну представлені в достатній кількості. Автор 27 будівель у Харкові у стилі західноєвропейського модерну, 20 з них є пам'ятками архітектури.

- СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ МОДЕРНА В ХАРКОВІ ВІДБУВАЛОСЯ В ПЕРІОД З 1902 ПО 1914 РІК.
- ОБ'ЄКТИ МОДЕРНА РОЗТОШОВУВАЛИСЬ В ІСТОРИЧНОМУ ЦЕНТРІ ХАРКОВА І НА ТЕРИТОРІЯХ, ПРИЛЕГЛИХ ДО ЦЕНТРУ
- У ТВОРЧОСТІ ВЕДУЩИХ АРХІТЕКТОРІВ МОДЕРНА ХАРКОВІ ВІДЗНАЧАЮТЬ РІЗНОМАНІТНІСТЬ НАПРЯМІВ МОДЕРНА, ЩО ПІДТВЕРДЖУЄ ГІПОТЕЗУ ПРО ПОЛІВАРІАНТНІСТЬ СТИЛЮ
- В МОДЕРНІ ХАРКОВА ВЕЛИКИМ Є ВПЛИВ РАЦІОНАЛІСТИЧНОГО І КЛАСИЦИЗОВАНОГО НАПРЯМІВ МОДЕРНА

Рис. 3.3.1 Локалізація об'єктів стилю модерні у Харкові (за авторами)

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І РЕАБІЛІТАЦІЇ АРХІТЕКТУРИ МОДЕРНУ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКІВ)

4.1 Роль об'єктів архітектури модерну у формуванні архітектурного середовища Харкова

В умовах сучасної соціокультурної ситуації в Україні погляд на проблему збереження спадщини характеризується зміною акцентів: від пасивної охорони пам'яток до збереження сучасними засобами, що означає формування цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на створення соціально обґрунтованих комплексних програм збереження та цільового використання історичних об'єктів. Проблема соціалізації культурної спадщини об'єктів модерну Харкова містить діалектично протиставлені тенденції збереження та використання пам'яток як об'єктів цінного історичного середовища і вирішується на основі комплексу науко–проектних досліджень:

- багатофакторної оцінки спадщини і її ідентифікації за критеріями суспільної, архітектурної та історико–культурної цінності;
- виявлення умов просторової адаптації об'єктів спадщини модерну до конкретної сучасної ситуації на основі врахування факторів ризику (поява нової забудови, зміна масштабів забудови), як щодо окремих пам'яток, так і в цілому до розвитку історичного середовища;
- вибір оптимального сучасного використання за умови збереження матеріальної автентичності та історико–культурної цінності об'єктів спадщини модерну.

У середині XIX століття намітилися два головних напрямки розвитку архітектурного середовища в місті Харків. Перший напрямок – заміна старої забудови на нові будинки більш великомасштабні, багатопверхові і привабливі, переважно в центральній частині Харкова.

Другий напрямок – заповнення пустот у міській забудові об'єктами нової архітектури в стилі модерн як у центральній частині міста, так і на околицях. Фізичні розміри ділянок забудови зменшилися порівняно з патріархальними міськими садибами. Це було, зокрема, зумовлено введенням в «Будівельному статуті» 1827 р. нової норми: «Городским обывателям предоставляется свобода разделить свои обширные места и дворы на части для продажи без всякого к тому стеснения мерою частей, с тою только на случай пожаров осторожностью, чтобы тесноты между строениями не было».

Це спричинило різке ущільнення забудови міських центрів, виникнення фронтальних екранів уздовж головних вулиць Харкова (вулиці Сумська, Пушкінська, Полтавський Шлях). Розвитку стилю модерн у місті Харкові в цей час сприяє ослаблення системи державної регламентації в архітектурі, що відбувається в більш демократичних формах архітектурної діяльності – муніципальної, громадської, приватної.

У другій половині XIX століття архітектори відмовляються від діючих класичних принципів, це сприяє формуванню архітектурного середовища з ознаками стилю модерн. Основні композиційні принципи в архітектурі були пов'язані з принципом розумного вибору. «Принцип розумного вибору містить вибір стилістичного прототипу до формоутворення нових будівель. Він обирався залежно від їхнього призначення та розташування. У нових будівлях використовувалися як формальні стильові аналогії, так і прямі репліки відомих творів минулого»). Він також був пов'язаний із поняттям стилістичного архетипу, який відображав його функціональний зміст та розташування в міському середовищі (архетипи – основні елементи культури, що визначають, створюють постійні зразки національної духовної культури).

На рубежі XIX–XX століття забудова Харкова характеризувалася різноманітністю типів будівель і змішуваністю стилів. В архітектурі міста поряд співіснували і зводилися будівлі в стилі еkleктики, модерну,

неоренесансу, неокласицизму, а також різноманітні інваріанти історичних стилів, привнесені в об'єкти на рівні форми, елементів або тільки декоративного оздоблення. З'явилося прагнення подолати суворість (важкість, класичність) композицій класицизму. Зростання численності населення, соціальні та економічні зміни цього періоду спричинили появу нових типів будівель, які послуговували становленню та формуванню міського середовища Харкова.

Нововиниклі масові типи будівель – багатоповерхові, прибуткові будинки, компанійські будинки, конторські будівлі, навчальні заклади, банківські споруди й тощо – не тільки відбивали різноманіття форм соціального та суспільного життя міста Харкова, але й сприяли розвитку стилю модерн у ньому.

Найбільше в архітектурі модерну Харкова поширилися гілка раціоналістичного і класицизованого модернів. Меншу кількість будівель створено в декоративному та еkleктичному модерні. Присутні в забудові міста будівлі в модернізованій еkleктиці і напрямку північного національного романтизму (північному модерні), які є знаковими та такими, що формують образ міста, але вони не численні.

Складений у 1838 р. новий «План губерньського міста Харкова з його околицями» сприяв перспективному розвитку міста. У ньому відобразилися зміни, викликані зростанням міста. У цей час по регламенту в місті був заведений суворий порядок зведення будівель. Знову споруджувані будівлі дозволялося вести керуючись тільки «зразковими» проєктами фасадів, за кресленнями, затвердженими Будівельним комітетом. Через зростання економіки та збільшення міських територій наприкінці ХІХ століття міська влада вжила заходів для розробки нового генерального плану. У розробці і складанні плану взяли участь відомі харківські майстри (губерньський інженер Ф. І. Шустер, губерньський землемір А. А. Кодратовський, міський інженер Б. Г. Михайловський, міський архітектор Г. Я. Стрижевський та ін.). План міста Харкова,

складений в 1896 р. [108], припускав розширення існуючих меж міста. Нові квартали забудови намічалися в продовженні вулиці Сумської і в районі Балашовського вокзалу. Виробничі будівлі і мануфактури передбачалося розташувати за межами міста, а існуючі вулиці рекомендувалося випрямити та розширити до 20 м. У проєкті передбачалося зведення нових мостів і благоустрій набережних річок Лопань та Харків. Будівлі, що зводилися, вже не піддавалися регламентації та суворому дотриманню в проєктуванні «зразкових» затверджених проєктів.

Дерев'яні будівлі заборонялося будувати в Центральній і Залопанській частинах міста. Кільце площ у центральному районі як основний акцент було збережено і надалі доповнене будівлями модерну. На думку дослідників, план 1896 р., незважаючи на відхилення, що виникали в ході його реалізації, позитивно вплинув на розвиток Харкова і зберігав силу юридичного документа до революції 1917 р.

Усі типи архітектурних об'єктів модерну в Харкові розташовані в чотирьох історичних ареалах. Більшість із них розташовані вздовж магістральних вулиць:

- I. У районі вул. Сумської, Мироносицької, Чернишевського;
- II. У зоні історичного сформованого центру міста та прилеглих до нього частини вул. Сумської, Пушкінської та ін.;
- III. Від вул. Пушкінської до вул. Куликівської та пров. Театрального;
- IV. Уздовж вулиць Полтавський Шлях і Благовіщенська.

Практично всі житлові та громадські будівлі, створені в стилі модерн, розташовувалися в історичному ядрі, яке було центральною, діловою, торговою й адміністративною зоною міста. Торгові будівлі, прибуткові будинки, банки і установи найчастіше будували на центральних вулицях, а житлові будинки і особняки – на прилеглих.

Локалізація об'єктів говорить про те, що об'єкти архітектури модерну розташовувалися як на територіях, що прилеглі до історичного

центру міста, так і на вулицях, що знову розвиваються, на околицях. Більшість будівель модерну були розраховані на сприйняття під час руху вздовж вулиці та мало впливали на становлення міської панорами, проте все ж були об'єкти, які на той момент можна було назвати домінантними. Вони найчастіше знаходилися на висотних ландшафтах і в місцях перетину вулиць. Ці будівлі сприяли формуванню силуету міста (прибутковий будинок на вулиці Римарській, 6 і 19, готель «Асторія» на Павлівській площі, 10, прибуткові будинки на вул. Маршала Бажанова, 14 і по Полтавському Шляху, 22 і 22а). Будівлі в стилі модерн є великомасштабними об'єктами. Кількість об'єктів архітектури модерну Харкова, що збереглися, їхня якість і специфіка розміщення зумовили те, що модерн, разом із еkleктикою, сформував неповторний вигляд міста.

Архітектурне середовище Харкова періоду модерну формувалось завдяки використанню певного типу забудови. До основних типів відносяться: – ансамблева забудова центральних вулиць (вул. Сумська – 18 од., вул. Пушкінська – 10 од., вул. Полтавський Шлях – 9 од. та ін. Загальна кількість – 83 об'єкти); – поодинокі значні споруди як акценти в забудові (вул. Куликівська, 6, вул. Пушкінська, 19, вул. Чигиринська, 7, вул. Москалівська, 2, вул. Полтавський Шлях, 14, вул. Маршала Бажанова, 14, пров. Театральний, 6. Усього – 7 об'єктів); – об'єкти модерну, які створювали силует центральної частини міста і були домінантами (вул. Римарська, 6 і 19, вул. Полтавський Шлях, 22 і 22а, Павлівська площа, 10. Усього – 5 об'єктів) (рис. 4.1.1).

Історико-архітектурна спадщина Харкова епохи модерну наразі складається з трьох типів об'єктів:

1. Поодинокі рядові будівлі, які втратили своє композиційне значення (вул. Алчевських, 47; пр. Московський, 41, вул. Свободи, 35, вул. Мироносицька, 58, вул. Чернишевська, 59, вул. Юр'ївська, 8, пр. Московський, 60, вул. Пушкінська, 57, вул. Котляра, 4,

вул. Ярослава Мудрого, 3, вул. Полтавський Шлях, 57, вул. Богдана Хмельницького, 80). Усього – 12 шт.

2. Поодинокі видатні будівлі, які виступають акцентами забудови (вул. Куликівська, 6, вул. Пушкінська, 19, вул. Чигиринська, 7, вул. Москалівська, 2, вул. Полтавський Шлях, 14, вул. Маршала Бажанова, 14, пров. Театральний, 6). Усього – 7 шт.

3. Ансамблева забудова вулиць:

– вул. Алчевських – 7 жилих будинків; – вул. Маршала Бажанова – 3 жилих будинка (коротка вулиця); – вул. Дарвіна – 5 жилих будинків (коротка вулиця); – вул. Ключківська, 3, 5, 5а (три будівлі, які становлять комплекс споруд одного замовника і одного автора); – вул. Куликівський узвіз – 3 жилих, 1 навчальне; – вул. Лермонтовська – 5 жилих; – вул. Максиміліанівська – 3 жилих; – вул. Полтавський Шлях – 9 будівель; – вул. Пушкінська – 10 жилих, 1 медичний заклад, 1 громадська споруда; – вул. Різдвяна – 7 мануфактур; – вул. Сумська – 18 жилих будинків; – вул. Чернишевська – 4 жилих будинків, 2 навчальних будинків, 1 громадська споруда. Усього – 83 шт.

Отже, можна висновкувати, що об'єкти модерну Харкова, які належали до ансамблевої забудови центральних вулиць і поодинокі значні об'єкти в забудові зберегли своє містобудівне значення. Об'єкти, які були домінантами, втратили свою роль у формуванні силуету міста в зв'язку з появою більш пізньої сучасної забудови.

Модерн в архітектурі міста Харкова актуалізується в декількох основних функціональних групах архітектурних споруд (прибутковий будинок, особняк, адміністративна будівля, громадська будівля, промислова будівля або мануфактура, навчальні будівлі, медичні споруди, банки, видовищні споруди) (рис. 4.1.2). Локалізація цих споруд сформувала своєрідне архітектурне середовище міста, у якому ці об'єкти відіграють значну роль.

Основним типом споруд, які формували забудову міста Харкова, були житлові будівлі. Багатоквартирні прибуткові будинки концентрувалися в центральних районах міста. У той же час продовжували будуватися приватні житлові будинки (особняки). Посилення контрасту між центром і околицями вирішувалося шляхом різних прийомів. Головні вулиці в центрі мали суцільний фронт забудови, за якого основну композиційну та інформаційну роль відіграють фасади будівель. У зв'язку з цим застосування стилю модерн і його різних течій сприяло формуванню необхідної різноманітності в житловій забудові м. Харкова.

Найбільш розповсюджений тип споруди харківського модерну – прибутковий будинок. У будівельній практиці він з'явився одночасно з особняком, хоча в перші роки розвитку стилю, його зведення в Харкові ще не можна назвати масовим. Наростання йшло поступово і пік будівництва багатоквартирних прибуткових будинків у стилі модерн потрапив саме на розвиток стилю модерн. Із 1910–х років модерн розвивався у багатьох прибуткових будівлях у симбіозі з неокласикою, тобто в модернізованій неокласиці, класицизованому модерні і в раціоналістичних напрямках модерну. Прибуткові будинки проектувалися з використанням типових прийомів економічної організації будівельного простору. Щільна фронтальна забудова більшості центральних вулиць міст, що не дозволяє активно використовувати крупну пластику об'ємів, викликала до життя таку модифікацію стилю, як фасадний модерн, що став відмінною рисою дохідних будинків у місті Харків.

Прихильником будівництва дохідних будинків і їхніх різновидів був О. І. Ржепішевський, який привніс із Санкт-Петербурга тип компанійського, кооперативного будинку, де «компанійці» були власниками житла. Сам архітектор був засновником Товариства приватних квартир. Для Харкова компанійські будинки були новинкою – квартири від початку були власністю мешканців, що на ті часи було нечувано. У той час популярними в Харкові були прибуткові будинки, у яких житло можна

було тільки орендувати. До популярних прийомів проектування прибуткових будинків відносилась наявність еркерів у фасадній частині. Еркери починалися з другого чи третього поверху, їхня площа не входила в план будівлі. У площі квартир, які здавалися в найм, еркер враховувався, що підвищувало рентабельність, збільшувало дохід власника. Це економічне явище причинило велику популяризацію еркерів, які стали характерним архітектурним елементом модерну.

Велика кількість будинків прибуткового типу будувалися й іншими архітекторами. О. М. Гінзбург зводив у декоративному модерні прибуткові будинки по вулиці Пушкінській, 19, провулку Грабовського, 4, по вулиці Сумській, 26 та 45. Б. М. Корнієнко збудував комплекс дохідних будинків декоративного напрямку модерну на вулиці Клочківській, 3, 5, 5а. Велика кількість прибуткових будинків будувалася в модернізованій неокласиці (О. М. Гінзбурга – провулок Плетнівський, 7, вулиця Чоботарська, 45, вулиця Римарська, 23; Б. М. Корнеєнко – вулиця Гоголя, 11/9, вулиця Мироносицька, 10, вулиця Короленка, 18, провулок Короленка, 19, вул. Полтавський Шлях, 22; О. І. Ржепішевський – вулиця Дарвіна, 4 і 15, вулиця Ярослава Мудрого, 33, вулиця Пушкінська, 3, вулиця Чайковського, 8, вулиця Садова, 8; Ю. С. Цауне – вулиця Сумська, 44, вулиця Чернишевська, 4 і т.д.) і раціоналістичному напрямку модерну (О. М. Гінзбург – вулиця Куликівська, 8, вулиця Сумська, 49, 80, 108, вулиця Чайковського, 15, вулиця Чигиріна, 7; І. І. Загоскіна – проспект Московський, 41 та 72; М. Л. Мелетинський – майдан Героїв Небесної Сотні, 28 та вулиця Потебні, 3; М. Ф. Піскунов – вулиця Мистецтв, 17, вулиця Лермонтовська, 21, вулиця Пушкінська, 92/1 тощо).

З досліджуваних об'єктів до дохідних житлових будинків відносяться 111 об'єктів. Із них у декоративному напрямку виконано 15 будівель, у раціоналістичному напрямку – 37 будівель, у модернізованій неокласиці – 33 будівлі, у північному модерні – 8 будівель і в еkleктичному модерні – 16 будівель. Разом (поряд) із прибутковими і

компанійськими будинками були побудовані в Харкові просто багатопверхові житлові будинки. Їх було всього 5 одиниць.

Створення дохідних будинків сприятливо вплинуло на розвиток соціально–культурного рівня харківської громади та відображало особливості архітектурного середовища з ознаками стилю модерн, що був прогресивним на той час.

У сучасному середовищі міста ці об'єкти складають найбільшу частину історичної спадщини стилю модерн, тому їхній вплив та значення є вагомими, особливо там, де сформована ансамблева забудова вулиць історичного центру Харкова (вул. Сумська, вул. Пушкінська, вул. Полтавський Шлях та інші).

Разом із багатоквартирними прибутковими будинками продовжували будуватися приватні житлові будинки – особняки. Вони були найбільш характерними об'єктами забудови епохи кінця ХІХ – початку ХХ століття. Саме у ці часи стиль модерн надавав архітекторам можливість вільно вирішувати творчі завдання, оскільки нормативні вимоги не накладали на проєкт жорстких обмежень як у громадських будівлях, так і в житлових будинках. Отже, у будівництві особняків вперше з'явилися принципово нові риси і прийоми, що характеризували архітектуру в стилі модерн: вільна композиція, множинність ракурсів сприйняття, виразна пластика фасадних рішень, різноманітність у вирішенні декоративного оформлення.

Розвиток нового типу особняка, як в Європі, так і в Харкові, було тісно пов'язано зі збільшенням середнього класу як замовника цього житла. Замовників здебільшого хвилювало зручне і комфортне житло, стилістичне рішення будівлі часто обирав архітектор, а замовник надавав перевагу посилянню на модні течії, до яких і належав в ту епоху модерн. Підприємці, які мали ділові відносини з Європою, а також подорожували, безумовно, були в курсі останніх тенденцій особнякового будівництва і могли, замовляючи проєкт будинку, вказати на конкретні аналоги.

Розвиток архітектури приватного житлового будинку в Харкові в цей період йшов паралельно із західним.

У проєктах особняків цього періоду найбільше розвинулися такі традиції: еkleктика модернізована (аналогами були італійські вілли, а прототипами – французькі замки, шале), декоративний модерн (аналогами стали французькі та бельгійські особняки) та північний модерн (аналоги з Фінляндії та Німеччини). До еkleктики модернізованої з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну належать приватні особняки по вулиці Дарвіна, 35, архітектор М. Е. Компанієць, а також споруди невідомих архітекторів – будинок Шапара по вулиці Конторській, 26, особняк по вулиці Примерівській, 4. Модерн еkleктичний з елементами бароко та класицизму простежується в будівлі по вулиці Святодухівській, 10/12. До особняків декоративного (чистого) напрямку відносяться – вул. Алчевських, 47 (арх. П. В. Величко), вул. Мирносицька, 58 (арх. О. М. Гінзбург), вул. Б. Хмельницького, 8 та ін. До декоративного з раціональними тенденціями – по вул. Ярослава Мудрого, 3 (арх. С. Г. Санін), вул. Свободи, 35 (арх. О. М. Гінзбург) та особняк по вул. Дарвіна, 17 (арх. О. М. Бекетов), декоративний модерн із традиціями французького бароко – вул. Чернишевська, 59 (арх. О. М. Гінзбург). Північний модерн, його «чистий» стиль відображається в особняку режисера М. М. Синельникова по вул. Дарвіна, 29 (арх. О. І. Ржепішевський) та в північному модерні із трансформацією романських форм по вулицям Пушкінська, 57 та Куликівська, 6. Від мальовничих будівель еkleктики особняки успадкували асиметричний план і виразний силует, від декоративного впливу – широту застосування синтезу мистецтв, методів обробки і розміщення декоративних елементів, а від північного модерну самотність динамічних скандинавських форм та монументальність німецької архітектури.

Усього в стилі модерн у Харкові побудовано 16 особняків, 7 од. з яких зведені в декоративному напрямку, 2 од. – в еkleктичному модерні, у

модернізованій еkleктиці – 3 од., у північному модерні – 3 од. і в раціоналістичному напрямку 1 особняк.

Оскільки особняків у стилі модерн у місті Харків відносно не багато, їхня роль як виняткових об'єктів, що значною мірою урізноманітнюють сучасне архітектурне середовище, набуває все більшого значення.

Розглядаючи особливості особняків стилю модерн у місті Харків, варто визначити: різноманіття будівель, яке відображає вплив різних течій модерну та власних традицій; «об'ємне» розміщення в забудові міста, на відміну від «фасадних» композицій прибуткових житлових будівель; індивідуальність архітектурного рішення, яка підкреслює особистість замовника та враховує його власні вимоги.

Одним із найбільш затребуваних типів фінансових об'єктів того часу були банки. Для побудови харківських банків за аналогі були взяті приклади найвидатніших фінансових установ Європи. З цією метою О. М. Бекетов ретельно вивчав європейський досвід проектування подібних об'єктів і застосував їх під час забудови низки банків на Миколаївській площі (нині площа Конституції). До банків у стилі модерн належить будівля Волзько–Камського банку архітектора О. М. Бекетова, яка вирішена в стилі раціоналістичного модерну. Він вписався в панораму площі, де банківські будівлі слідуєть одна за одною, утворюючи єдину композицію. Волзько–Камський банк займає центральне положення в цій забудові, підкреслюючи домінуюче значення стилю модерн.

Ще один банк – Купецький, який відіграв для Харкова важливу роль, був зведений у стилі північного модерну і знаходився на Павлівській площі, 10. До його складу входив готель «Асторія». Будинок збудовано за проектом М. В. Васильєва та О. І. Ржепішевського, петербурзьких зодчих, проєкт яких зайняв на конкурсі II місце, але переконливість доводів О. І. Ржепішевського перед купецькими зборами відіграла свою роль і проєкт прийняли до реалізації. До цього дня будівля є характерним

зразком напрямку північного національного романтизму в межах міста Харкова.

До кожного з напрямків модерну Харкова належить по одній споруді фінансових установ, банків (крім перерахованих вище, ще в раціоналістичному модерні з елементами готичних традицій – вулиця Алчевських, 29 (арх. О. Г. Молокіні), модернізованій неокласиці – площа Конституції, 14 (арх. О. М. Бекетов, реконструкція Л. К. Тервен).

Саме стиль модерн дозволяв висловити неповторність кожного об'єкта фінансової установи, логічність архітектурно–планувальної структури, силуетних характеристик, особливостей членування архітектурних форм, його декоративного рішення, застосування фактури, текстури, кольору. Стиль модерн сприяв створенню презентабельного образу харківських банків.

У період розвитку в Харкові раціоналістичного напрямку модерну були побудовані найбільші виробничі споруди Харкова. Поширилися споруди промислового типу будівель стилю модерн у районах, що прилегли до вокзалу і Ринкової площі. На вулиці Різдвяної знаходяться в безпосередній близькості кілька будинків модерну (мануфактура Міндовського (вулиця Різдвяна, 6), мануфактура Кулаковського (вулиця Різдвяна, 19) та Шрифтоливарний завод (вулиця Різдвяна, 11). Майже всі будівлі збудовані в стилі раціоналістичного «чистого» напрямку архітектури модерну. Будівля Жирардовської мануфактури (вулиця Університетська, 10) збудована в стилі декоративного модерну і суттєво відрізняється від інших будівель. Перебуваючи в безпосередній близькості від комплексу Покровського монастиря з будівлями давньоруського, візантійського зодчества, будівля мануфактури органічно вписалася в архітектурний контекст місця. Мануфактура «Зібельман і сини» (вулиця Різдвяна, 9) збудована у раціоналістичному модерні з елементами готичних традицій. Більшість промислових об'єктів із часом втратили первинну функцію, але значення цих об'єктів у сучасному архітектурному

середовищі міста залишилось завдяки їхній належності до раціоналістичного напрямку модерну. Саме цей напрям попереджає розвиток стилю конструктивізм у Харкові

Усього промислових будівель в архітектурі модерну Харкова налічується 6 од., 5 з яких виконані в раціоналістичному напрямку, 1 будівля в декоративному стилі.

У типології об'єктів, виконаних у стилі модерн, сформувався такий новий тип забудови, як готель. Взаємозв'язок модерну з архітектурою готелів – характерна ознака європейської культури рубежу століть. Новизна декоративних прийомів стилю, його популярність у колах великої і середньої буржуазії по всій Європі, викликали хвилю будівництва готелів в цьому стилі.

Готель «Асторія», який знаходиться на Павлівській площі, 10, створював єдиний комплекс із Купецьким банком (архітектор М. В. Васильєв, О. І. Ржепішевський). Вибудований у стилі північного національного романтизму, привнесеного з Балтійських країн, він увібрав у себе риси скандинавської архітектури. Ця будівля готелю відрізняється монументальністю і ґрунтовністю.

Під час будівництва використовувались новітні технології того часу – будівля стала одним із перших споруд Харкова із застосуванням залізобетонного каркасу. Активному будівництву об'єктів в стилі модерн в Харкові сприяли перші спеціалізовані підприємства виробництва залізобетонних конструкцій. Цей будинок у стилі північного модерну виконаний за аналогією фінських об'єктів, проте знаходиться він не в холодній Скандинавії, а в теплому південному Харкові. Готель «Метрополь», пл. Конституції, 20, побудований у 1914 році архітектором Б. М. Корнієнко в стилі раціоналістичного модерну з елементами класицистичної традиції (був зруйнований в роки Другої світової війни). На той час готель «Метрополь» був одним із кращих готелів міста. У комфортабельних номерах були встановлені умивальники і телефони,

що свідчило про розкіш перебування у готелі і заможність власника. Зараз на цьому місці знаходиться житловий будинок. Готель «Червона Москва», збудований за проектом архітектора В. М. Покровського у 1913 році (вул. Полтавський Шлях, 14), був виконаний у напрямку північного модерну з елементами класичного декору. Як і в попередніх будівлях В. М. Покровського, тут теж гостро відчувається творча індивідуальність архітектора, прагнення до пошуку і в той же час вірність певним авторським принципам.

Усього в архітектурі модерну Харкова налічується 3 готелі (1 у стилі раціоналістичного модерну із елементами класицистичної традиції і 2 у північному модерні), одна з яких наразі не зберіглася. Підкреслення в спорудах харківських готелів впливу аналогів європейського модерну спостерігалося на планувальному, конструктивному та стилістичному рівнях. також До особливостей цих споруд також слід віднести прогресивні на той час інженерні новації: залізобетонні конструкції, телефонізацію, оснащення ліфтами, електрифікацію тощо [108].

Стиль модерн був застосований у вирішенні видовищних споруд. Театр Муссурі по вул. Благовіщенській, 28, збудований за проектом архітектора Б. М. Корнеєнко у 1912 році, належав до раціоналістичного геометричного пластицизму. Ознаки модерну в цій споруді виражені в криволінійних формах плану, невеликому опуклому еркері над входом. Для будівлі характерні витягнуті по вертикалі та круглі вікна еркерів, трапєподібне вінчання фасаду, форми металевого навісу входу, фактура. І на той момент це була найбільша театральна будівля Харкова, до моменту спорудження ХАТОБу. На Жандармській площі (нині Національної гвардії, 17) був розташований цирк купця Генріха Густавовича Грікке, який був створений за спільним авторством архітекторів Ю. С. Цауне та В. В. Хрустальова у 1905 році. Він належав до еkleктики з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну. Підприємець Генріх Грікке побудував перший у місті цирк–театр, який був

створений як черговий комерційний проєкт. Ця споруда була спроектована за аналогією цирку братів Франконі у Парижі і була зразковою серед циркових стаціонарних будівель кінця XIX століття. До видовищних споруд варто віднести іподром на площі 1 Травня, 2, створений та реконструйований архітектором З. Ю. Харманським у 1914 році в північному модерні із трансформацією романських форм та будівлю колишньої Єпархіальної бібліотеки і церковно-археологічного музею по вулиці Мистецтв, 4 створену у напрямку еkleктики з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну В. Н. Покровським у 1913 році.

Дві видовищні споруди у стилі модерн, театр Муссурі та цирк Грікке, на жаль, мають незадовільний стан збереження, який потребує негайних заходів щодо їхньої реставрації. Ці об'єкти мають велике значення для архітектурного середовища міста.

Видовищні установи представлені чотирма об'єктами в раціоналістичному геометричному пластицизмі, 2 об'єктами еkleктики з елементами неороманського, цегляного стилю і модерну, 1 спорудою в північному модерні із трансформацією романських форм.

Універсальність стилю модерн дозволила використовувати його в рішенні медичних установ. На вулиці Пушкінській, 14, (1902–1912 р., архітектор О. М. Бекетов) був побудований будинок Харківського медичного товариства (Пастерівський прищеплювальний інститут і бактеріологічна станція, нині інститут мікробіології і імунології імені І. І. Мечникова НАМН України). В архітектурі монументальної будівлі органічно поєднуються риси модерну і неокласики. По провулку Воробйова, 8 у 1911 році також О. М. Бекетовим побудований анатомічний театр жіночого медичного інституту в неокласичному стилі з елементами класичного декору та модерну. До медичних установ Харкова в стилі модерн відносяться будівлі по вул. Чигиринна, 7 (архітектор О. М. Гінзбург, 1911 р., пологовий будинок) та офтальмологічна лікарня доктора Гіршмана (вул. Мироносицька, 90, архітектор Л. К. Тервен, 1912 р.), вони

побудовані у стилі раціоналістичного геометричного пластицизму. Приватна ортопедична лікарня доктора Ю. Ф. Фінка (вул. Фейєрбаха, 10, поч. ХХ ст., арх. невідомий) побудована у декоративному модерні з традиціями французького бароко. В еkleктиці з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну створена приватна лікарня Ар'є, яка знаходиться у житловому будинку на першому поверсі по вулиці Пушкінській, 7 (архітектор Б. М. Корнієнко, поч. ХХ ст.).

Будинки медичних установ в архітектурі модерну Харкова представлені в 6 об'єктах – 2 у неокласиці з елементами класичного декору та модерну, 2 – раціоналістичному геометричному пластицизмі, 1 – у декоративному модерні з традиціями французького бароко та 1 – в еkleктиці з елементами неороманського, цегляного стилю та модерну.

Стиль модерн має достатній художньо-композиційний потенціал для створення складних за функцією об'єктів. Харківські будинки медичних установ – яскравий приклад цих стильових можливостей модерну.

Зведення будівель навчальних закладів у стилі модерн обумовлено потребою того часу. По вулиці Чернішевська, 79 архітекторами В. Покровським і П. Величко була збудована Приватна гімназія Покровської, сестри автора (тепер Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського). Будинок побудований у 1914 році. Фасад вирішений у раціональному напрямку модерну з елементами готики, яка виражена рясними «готичними» скульптурними деталями, пінаклями і крутим «готичним» щипцем. На колишній Дворянській набережній (Харківська набережна, 4) у 1911 році архітектором Ю. С. Цауне була побудована приватна жіноча гімназія єпархіального наглядача церковних шкіл В. Ф. Давиденко, яка користувалась популярністю серед багатьох існуючих на цей час приватних жіночих гімназій. Будівля була побудована в стилі раціоналістичного модерну. Вона зберегла функціональне призначення до наших часів і зараз у ній знаходиться Харківська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 30 та на

базі школи працює дитяча школа мистецтв № 3. Цей приклад свідчить про придатність стилю модерн бути функціонально адаптованим до сучасності. По вулиці Чернишевська, 60 у 1913 році архітектор Ю. С. Цауне спроєктував триповерхову будівлю для приватної чоловічої гімназії, гроші на будівництво виділив купець І. К. Кабанов. Будівля виконана в напрямку еклектичного модерну з елементами бароко та класицизму. Зараз тут розташовані філологічний і біологічний факультети педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди, що є підтвердженням функціонального призначення будівлі.

Навчальні споруди налічують 3 од. Вони збудовані у раціоналістичному напрямку, раціоналістичному з елементами готики і в еклектичному модерні з елементами бароко та класицизму.

Усього в типологічному ряду архітектурних споруд модерну знаходяться 111 об'єктів прибуткових будинків, 16 особняків (індивідуальних житлових будинків), 7 мануфактур, 3 об'єкти фінансових установ, 5 од. адміністративних будівель, 8 житлових будинків, 3 навчальні заклади, 4 од. видовищних споруд, 7 од. медичних закладів, 3 готелі.

Сучасна роль об'єктів модерну спрямована на збереження історичного середовища в місті Харків. Головне значення мають житлові прибуткові будинки, які збереглися в найбільшій кількості. Ці будівлі можуть бути задіяні до використання в наші часи зі збереженням первинної функції (прибуткового будинку), оскільки ця функція не втратила актуальність у сьогоденні. Об'єкти модерну, які пов'язані з промисловою функцією, але безповоротно втратили первинне призначення, можуть бути відновлені завдяки застосуванню нових функцій – торговельної, розважальної, виставкової чи в поєднанні декількох із них із неодмінним урахуванням сучасних вимог до цих функцій та збереженням головних ознак модерну в об'єкті [119].

Об'єкти готелів у стилі модерн можуть бути пристосовані до функції сучасного готелю з проведенням необхідної інноваційної інженерної модернізації. Ще одна функція, яка може бути адаптована до використання у готелях – це офісна функція, яка не викликає масштабних перебудов цих об'єктів.

У сучасному використанні об'єкти модерну – банки, медичні установи, навчальні заклади – у своїй більшості не змінили первинну функцію (тільки Волзько-Камський банк зараз став театром та лікарня Ар'є стала офісним центром).

Стосовно об'єктів модерну видовищної функції варто зазначити, що вони майже зруйновані та їхнє сучасне використання можливо тільки після повноцінної реставрації.

Спираючись на результати типологічного аналізу, варто визначити, що об'єкти модерну в місті Харкові можуть забезпечити функціональну спадкоємність в процесі сучасного розвитку історичних ареалів міста.

Із понад 160 досліджуваних об'єктів модерну Харкова велика частина належить житловому фонду (прибуткові будинки – 111 од., житлові та особняки – 24 од.). Це свідчить про те, що індивідуальність та неповторність складає основу естетики стилю модерн, його виразний характер більшою мірою знаходить своє відображення в художньо–композиційній структурі житлового будинку, дохідного будинку або особняка.

4.2 Сучасний стан будівель архітектури модерну в Харкові

Спадщину архітектури модерну в м. Харкові складають об'єкти, які здебільшого знаходяться в незадовільному стані. Останнім часом з'явилася низка об'єктів, які довгий час знаходилися в жалюгідному стані, але зараз проводяться активні роботи щодо їхнього відновлення. Усе ж, розглядаючи сучасний стан будівель модерну в Харкові, варто зазначити

необхідність збереження та відновлення фасадів будівель цього стилю. Визначено, що об'єкти стилю модерн стали ставитися на облік тільки з 1993 року. Донині відношення до модерну було негативним, його вважали стилем декадентства і занепаду. Найбільші руйнування в спорудженнях цього стилю відбувалися під час революції 1917 р., коли стиль не вписувався в ідеологію нової держави. Руйнувалися декоративні частини і здійснювалося перепрофілювання будівель із подальшим переплануванням. У період 1941–1943 рр. відбувалися найбільш масштабні руйнування та втрата об'єктів дослідження під час Другої світової війни. Безповоротно втрачений найкращий готель міста «Метрополь».

Багато цінних будівель стилю модерн, переважно житлових, знаходяться в аварійному стані (будівля по вулиці Маршала Бажанова, 8, будівля по провулку Театральному, 6, мануфактура Міндовського за адресою Різдяна, 6).

Сучасний стан особняків, що збереглися, і їхнє функціональне використання свідчить про те, що понад 70 % споруджень цього типу втратили первинну функцію і використовуються як офіси й установи. Будівля колишнього особняка за адресою Алчевських, 47 (архітектор П. В. Величко) перепрофілювали в Обласний центр планування сім'ї і репродукції людини. Особняк по вулиці Каразіна, 5 (архітектор О. М. Гінзбург) у стилі декоративного модерну, став закладом громадського харчування. У ньому розміщувалося кафе «Камелія» (Будинок Чаю). Особняки значною мірою змінили планувальну структуру, втратили елементи зовнішнього декору, елементи предметного середовища, у деяких були закладені та перебудовані тераси і зимові сади. У зв'язку з цим потрібна архітектурно-художня і функціональна реабілітація особняків епохи модерну.

Значна кількість об'єктів модерну некоректно змінена самовільними прибудовами, надбудовами по стилістиці, що дисонує зі стилем, і це призвело до втрати зовнішнього автентичного рішення будівель.

Прикладами таких рішень є такі об'єкти: на вулиці Пушкінській, буд. 19 (арх. О. М. Гінзбург) – житлова будівля, надбудована на два мансардні поверхи, з пробитими знову отворами великої площі на брендмауері, що є акцентом на перетині вулиці Пушкінської і площі Поезії, змінило свій абрис і силуетну лінію вулиці. Так само будівля по вулиці Дарвіна, буд. 17 (арх. О. М. Бекетов) абсолютно змінила свій вигляд і ледь зараз може бути зарахована до об'єктів модерну, оскільки надбудова на два поверхи призвела до повної втрати складної лінії вінчального карниза, елементів фасаду і декору модерну.

Більшість будівель центральної частини міста були надбудовані в період активного розвитку міста Харкова наприкінці XIX – початку XX століття. Необхідність у місцях для проживання працівників, що прибувають в місто, створених підприємств і установ, що розвиваються, спричинила такий вид будівництва. Значно швидше і дешевше було надбудувати існуючу будівлю, ніж звести нову споруду.

Деякі об'єкти були надбудовані за допомогою гармонійного доповнення в існуючий стиль. Прикладами можуть бути будівлі по вулиці Пушкінська та Мироносицька, де верхні поверхи будівель добудовувалися відповідно до існуючих стилістичних особливостей. Проте в деяких об'єктах абсолютно не враховувалися характеристики стилю будівлі, що надбудовувалася. Прикладом може бути будинок по вулиці Сумській, 53, верхні поверхи якого не вписуються в стилістику модерну. Найчастіше надбудови можна простежити з дворової частини будівель, де найчіткіше видно будівельні матеріали, що розрізняються, та яруси надбудов. Там само видно спрощені види віконних отворів і палітурок, а часто і відсутність обштукатуреного шару й інших видів обробки.

До цього дня ми бачимо чисельні руйнації будівель та фасадів, втрату цілісності самої площини стіни. Причинами цього є недостатня увага до об'єктів культурної спадщини з боку відповідальних служб, яка полягає у відсутності чи незадовільно виконаному водовідведенні,

недостатньої щільності водовідвідних труб. Пошкоджені ринви або їхня відсутність призводять до того, що волога потрапляє на стіну, тиньк та декоративні елементи, це спричиняє руйнацію стіни (осипання та відлущування стіни, найчастіше спостерігається таке біля зливів і ринв). Найчастіше такі руйнування спостерігаються з боку дворових фасадів, оскільки волога потрапляє на споруду впродовж тривалого часу і, проникаючи углиб стіни, призводить до руйнувань не лише обробки, але і несучих стін та інтер'єрів.

Серед найбільш розповсюджених порушень та руйнацій об'єктів модерну в місті Харків варто визначити: тріщини на стінах різного походження (конструктивні, косметичні), цегляні стіни без шару штукатурки, втрата елементів декору чи його часткова руйнація, руйнація частин будівлі (шипців, вхідних порталів, ризалітів, тощо), порушення фундаменту та його оздоблення.

Більшість будівель мають скатну покрівлю в незадовільному стані, через яку постійно відбуваються протікання, що руйнують стінні конструкції. Багато будівель модерну мають дерев'яні перекриття, які через руйнування стінних конструкцій втрачають необхідний зв'язок із несучою конструкцією і зміщуються, що викликає конструктивні тріщини. Ці тріщини є вкрай небезпечними для стійкого стану будівлі. Проблему становлять навісні конструкції: еркери, балкони, які втратили несучу здатність і загрожують обваленнями. Велика кількість об'єктів модерну в Харкові має міру зносу будівель від 30 % до 80 %.

Два прибуткових будинки, що знаходяться на вулиці Римарській, авторства А. І. Ржепішевського, які свого часу формували силует міста і слугували домінантами центру, знаходяться зараз в незадовільному стані. Це будинки № 19 і № 6. Центральні фасади будівель підтримуються в привабливому і цілому стані, але дворові фасади мають велику міру зносу. Прикладом так само є об'єкт за адресою вулиця Мироносицька, 81а (архітектор Ф. Ф. Небель, 1913 р.), у якому втрачена частина цегляного

декору, карнизних елементів, дворові фасади мають конструктивні тріщини і часткові руйнування кладки. Значною мірою порушує автентичність об'єктів модерну розповсюджена практика заміни вікон на склопакети. Це призводить до часткової руйнації фасадних частин, а також до втрати унікальності будівлі, тому що первинне заповнення вікон та їхній рисунок пов'язані з художньо–композиційним задумом. Вони гармонійно підкреслюють форми віконних отворів у модерні. Варто зазначити, що в європейській практиці реставрації заборонено використання склопакетів для історичних об'єктів та пам'яток архітектури. Автентичні вікна залишилися на цей момент у будівлях по вулиці Дарвіна, 17 (у цьому об'єкті, надбудованому на два поверхи, втрачені характерні ознаки модерну, збереглися тільки елементи стилю у вигляді віконної палітурки на другому поверсі); по вулиці Москалівській, 2 (ажурні круглі рами вікон і виточені деталі дерев'яних вертикальних стійок палітурок); вулиці Сумській, 45 (вітражне скління парадної частини будинку має палітурки зігнутих плавних ліній), вулиці Сумській, 65 (автентичні вікна залишилися на фасадній частині будівлі, а на місці нововідкритого магазину вікна замінені на склопакети). Міра зношеності віконних рам в об'єктах архітектури модерну Харкова дуже висока, оскільки будівлі мають великий термін експлуатації. Реставраційні роботи проводяться украй рідко і не мають достатньої досконалості.

До найбільш частих втрат елементів фасаду відноситься втрата їхніх деталей і декору. Наприклад, будівля по вулиці Сумська, 98, під час реставрації і відновлення втратила всю декоровану частину верхнього ярусу фасаду. У будівлі по вул. Куликівський узвіз, 9 зруйновані складні комбіновані форми щипців, які під час ремонту порівняли цементним розчином. Вивчення й аналіз стану об'єктів архітектури модерну Харкова дозволяє констатувати такі факти:

– більшість будівель модерну, які не змінили своєї функції і були викуплені організаціями, знаходяться в задовільному стані і періодично ремонтуються;

– будівлі, що змінили своє функціональне призначення, мають найбільші проблеми з комунікаціями й інженерним устаткуванням;

– автентичність досліджуваних об'єктів порушена надбудовами верхніх поверхів будівель у таких об'єктах (вул. Дарвіна, 17 – особняк сім'ї Бекетових, що мав 2 поверхи, був надбудований ще на два з повною втратою елементів модерну; вул. Сумська, 49 – надбудова верхніх поверхів з повною відсутністю стилістики модерну;

– вул. Пушкінська, 19 – зведення двох мансардних поверхів, що змінило форму будівлі, що створює силуетне завершення площі Поезії і вулиці Пушкінської, вулиця Пушкінська, 20, де повністю не відновлені декоративні елементи кутового ризаліту і карнизної частини будівлі, що призвело до повної втрати ознак модерну в будівлі);

– зовні благополучний центральний фасад будівлі приховує зруйнований стан дворових фасадів (вул. Мироносицька, 81а, вул. Римарська, 6 і 19 та ін.);

– аварійний стан конструктивних елементів (балконів, еркерів, елементів декору, конструкцій дахів, водостічних труб, зливів) і інженерних комунікацій (вул. Куликівський узвіз, 9, вул. Маршала Бажанова, 14 та ін.);

– будівлі, що зберегли тільки зовнішній периметр стін (мануфактура Міндовського на вул. Різдвяній, 6; пров. Театральний, 6; вул. Маршала Бажанова, 8) (рис. 4.2.1).

Проведений моніторинг існуючих об'єктів модерну в місті Харкові виявив, що більшість мають значний відсоток зносу (до 40 %), у задовільному стані підтримується близько 40 % об'єктів, які були передані в орендну форму власності. На цих об'єктах була проведена реконструкція з реставрацією, наразі вони підтримуються в задовільному стані, завдяки

періодичному ремонту (вул. Полтавський Шлях, 57, вул. Алчевських, 29, 47, вул. Сумська, 88, 96, 98, вул. Чернишевська, 59, 79, вул. Клочківська, 5а, вул. Куликівський узвіз, 18, вул. Різдвяна, 17, 19, вул. Гоголя, 1, вул. Юр'ївська, 8). Значну кількість об'єктів модерну варто віднести до незадовільного стану збереження, оскільки в них було проведено тільки частковий ремонт, який спрямований на підтримку зовнішнього вигляду головного фасаду, інших фасадів, а також покрівлі. Конструктивні елементи, сходи та інші частини будівлі залишено без заміни і відновлення (вул. Римарська, 6, 19, 23, вул. Сумська, 45, 80, 82, вул. Короленка, 18, майдан Героїв Небесної Сотні, 28).

Деякі об'єкти модерну взагалі знаходяться в аварійному стані (вул. Маршала Бажанова, 8, пров. Театральний, 6, вул. Благовіщенська, 28, пл. Національної Гвардії, 17, вул. Різдвяна, 6, 10, вул. Богдана Хмельницького, 12, пров. Вороб'їова, 8, вул. Примерівська, 8, вул. Святодухівська, 10\12, вул. Конторська, 26, вул. Куликівська, 6) (рис. 4.2.2).

Більшість об'єктів модерну мають статус пам'ятки архітектури і цінної історичної забудови, що впливає на сучасне їхнє використання. Необхідність збереження архітектурної спадщини об'єктів модерну вимагає застосування певних заходів і створення можливостей для розвитку і функціонування історичних об'єктів у сучасних умовах. У функціональному аспекті центральна частина міста локалізує головні адміністративно-управлінські, культурні, торговельні, комунально-побутові установи і безумовно житлові будівлі.

Важливо логічно обирати нові функції призначення об'єктів модерну чи повернути попередні, якщо вони актуальні сьогодні, не шкодять їхньому архітектурно-композиційному рішення та сприяють підтриманню матеріальної субстанції об'єктів. Особливу увагу необхідно приділити історико-архітектурній цінності відповідних об'єктів модерну, які поділяють на:

- пам'ятки архітектури різного рівня (світового, державного, місцевого значення);

- цінну історичну забудову, – це сукупність цінних об'єктів архітектурно-містобудівельної спадщини, що не мають статусу пам'ятки архітектури, але підлягають зберіганню та реабілітації як цінні об'єкти архітектурного середовища;

- рядові (фонові) об'єкти історичної забудови, – це сукупність пересічних об'єктів спадщини, що не мають самостійної архітектурної цінності, але належать до історичного середовища міста (рис. 4.2.3).

У процесі дослідження автором запропоновано низку об'єктів ввести до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (8 од.). Вони мають аутентичні особливості архітектури модерну Харкова різних гібридних напрямків.

Об'єкти культурної спадщини модерну в Харкові на цей час мають різні охоронні статуси та перебувають у різних станах збереження: 147 об'єктів є пам'ятками архітектури місцевого значення, із них у задовільному стані лише 83 об'єкти. У процесі дослідження виявлено 9 цінних значних об'єктів модерну, котрі перебувають у задовільному стані, але не мають відповідних пам'яткоохоронних статусів, а також 38 рядових об'єктів модерну, із яких у задовільному стані – 3 од. Виявлено, що найбільших втрат будівлі модерну зазнали через знищення декору фасадів, добудовами та надбудовами поверхів (8 будинків), у більшості об'єктів в аварійному стані знаходяться покрівлі, балкони, еркери, елементи декору та водостічні труби (51 будинок). Є будівлі модерну, від яких залишилися тільки зовнішні стіни – 3 будівлі. Частина об'єктів втратила пам'яткоохоронний статус (3 будівлі). В аварійному стані перебуває 16 із досліджених об'єктів, із яких пам'яток архітектури – 11 од., цінних значних будівель – 2, а рядових – 3 об'єкти.

4.3 Методичні рекомендації щодо збереження особливостей історичного архітектурного середовища Харкова періоду модерну

Залежно від статусу пам'ятки архітектури модерну та його матеріального стану визначають заходи збереження: ремонт, капітальний ремонт, реставрація, реконструкція, відновлення.

У м. Харків відсутні пам'ятки модерну всесвітнього значення, до пам'яток національного значення відноситься цирк Густава Грікке (пл. Національної Гвардії, 17, архітектор Ю. С. Цауне і В. В. Хрустальов, 1905 р.). Більшість об'єктів мають статус пам'яток місцевого значення та об'єктів фонові історичної забудови.

Під час визначення методів збереження пам'яток необхідно враховувати відновлення об'єктів модерну як живої пам'ятки, тобто визначати її майбутню функціональну складову та пристосування пам'ятки для сучасного використання.

У цьому випадку виникають певні протиріччя між існуючою конструктивною системою об'єкта збереження та сучасними вимогами до житла, адміністративних та громадських споруд тощо.

У разі пам'яток модерну, які репрезентують свою добу більшою мірою, завдяки рішення фасадних частин можливо збереження саме цих складових об'єкта, а інші елементи можуть бути реконструйовані залежно від нового функціонального призначення та з урахуванням сучасних вимог до обраної функції, із застосуванням сучасних ефективних будівельних технологій, матеріалів та конструкцій. Як предмет охорони може бути визначена споруда в цілому або окремі її складові: фасади, інтер'єри або навіть окремі елементи їхнього оздоблення. Конструктивні елементи здебільшого не становлять предмета охорони, тому можуть застосовуватись сучасні ефективні технології та матеріали під час виконання певних засобів збереження.

Залежно від основних напрямків збереження і реабілітації об'єктів модерну і їхньої цінності можна визначити такі принципи (рис. 4.3.1):

1. Принцип функціональної автентичності, який полягає в проведенні певних засобів відновлення (реконструкції, реставрації тощо) та повернення первинної функції. Це, насамперед, стосується відновлення типів «Прибуткового будинку».

2. Принцип збереження унікальної семантичності, який пов'язаний із виявленням оригінальних, особливих прийомів формування кожного об'єкта модерну в різних стильових напрямках авторських рішень та їхнього збереження, а у випадках втрат – відновлення цих характеристик і особливостей. Це передусім стосується силуетних рішень, характеру членування, елементів декору, фактури, текстури, кольору.

3. Принцип контекстної адаптації, який відображає гармонійне поєднання об'єктів модерну і міського середовища в зв'язку з його змінами (зміна масштабу забудови, планувальні кореляції, зміна функціонального контексту) і відповідні заходи відносно об'єктів модерну з метою їхньої адаптації без нанесення їм шкоди.

4. Принцип інваріантності об'єктів модерну, у разі виявлення архітектурної аналогії з боку західноєвропейського або іншого досвіду створення об'єктів модерну, творчості зодчого і їхній вплив на харківські об'єкти модерну. Це може сприяти відновленню повноцінності архітектурної композиції, якщо відбулися певні зміни первинного рішення або об'єкт зазнав значних композиційних втрат (щипці, еркери, портали тощо), або доповнень. Використання результатів аналізу аналогів можуть сприяти відновленню об'єктів модерну Харкова.

5. Принцип диференційованої реабілітації, який полягає у виборі найбільш значних об'єктів модерну для їхньої першочергової реабілітації, або, у винятковому випадку, відновлення втраченої пам'ятки.

Вибираючи той чи інший принцип збереження і реабілітації об'єктів модерну в Харкові, варто враховувати такі обмеження: – забезпечити

збереження головних стильових ознак і особливостей кожного окремого об'єкта; – не порушувати форму завершення віконних і дверних прорізів, еркерів, балконів, порталів; – зберігати авторське рішення декору, фактурного і кольорового рішення; – не збільшувати докорінно масштаб будівлі (рис. 4.3.2).

Основні прийоми і методи щодо збереження і реабілітації об'єктів модерну обираються залежно від історичної цінності об'єкта, сучасного стану будівлі, головних стильових характеристик та її сучасної ролі в історичному середовищі. Найчастіше для об'єктів модерну предметом охорони та збереження є головний фасад, тому для збереження автентичності пам'ятки модерну можливо застосування *методу прихованої реконструкції*. Цей метод передбачає збереження зовнішніх стін, декору фасадів за повної або часткової заміни внутрішніх конструкцій і інженерного обладнання. Він дозволяє зберегти автентичність первинного вигляду будівлі і дає можливість перепланувати та забезпечити сучасні вимоги під час її використання [33].

Для більшості пам'яток модерну необхідно вибирати метод *реставрації*, який передбачає сукупність науково обґрунтованих заходів щодо зміцнення фізичного стану, розкриття характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів із забезпеченням їхньої автентичності.

У разі, якщо в об'єкті модерну з'явилися історичні нашарування, які не порушують цілісність архітектурного рішення та стилю, можливе застосування *методу реставраційної фрагментації*, яка полягає в збереженні автентичної матеріальної субстанції пам'ятки, а також виявлення історично цінних нашарувань шляхом розкриття і збереження фрагментів і застосування сигнацій.

Протилежні дії відбуваються при використанні *методу фрагментарної реставрації*, коли виявляються приховані під нестильовими історичними нашаруваннями особливості архітектури

об'єктів модерну, їхніх конструктивних рішень, та виникає необхідність відновлення втрачених елементів.

Для цінних історичних об'єктів модерну, у яких в більшості збереглися основні елементи і вони мають невеликий фізичний знос, використовують *ремонтно-реставраційні роботи*. У разі більшого фізичного зносу (< 50 %), використовують метод *цілісної реставрації*. Роботи із реставрації складаються з комплексу виробничих заходів на основі науково-проектної документації, спрямованих на фізичне збереження пам'ятки, та відновлення її архітектурно-композиційної структури та стилістичних особливостей.

Частину спадщини об'єктів стилю модерн складають об'єкти, які мають статус рядової історичної забудови. Щодо цих об'єктів можливе застосування методів *модернізації та валоризації*, якщо цього вимагає новий містобудівний контекст історичного середовища.

Модернізація – це різновид реконструкції, який супроводжується активним внесенням нових елементів (надбудов поверхів; прибудови частин будівлі, перепланування, часткову зміну фасадів і т. д.).

Валоризація спрямована на поліпшення якості забудови (архітектурної, конструктивної складової) та її додаткове оздоблення, проте це рішення має максимальне наближення до архітектурних стилістичних особливостей історичних об'єктів модерну.

Практика повного відновлення об'єктів модерну зустрічається дуже рідко, вона називається *реституція*. Це відновлення цілої історичної пам'ятки на підставі невеликої збереженої частини. Цей метод застосовують лише для унікальних об'єктів, які мають видатне історико-архітектурне значення.

Вибору реставраційних методів збереження об'єктів модерна передують ретельні архівні, архітектурно-археологічні, натурні, інженерно-геологічні та технологічні дослідження, які покликані надати максимально вичерпну фахову інформацію про стан та матеріали

автентичних частин будівлі, методи будівництва станом на різні періоди [42]. Подібну методику можливо використати для реставрації однієї пам'ятки у м. Харкові – цирк Г. Грікке, який має статус національної пам'ятки архітектури.

Методи дослідження реставрації об'єктів архітектури багато в чому співпадають із загальнонауковими методами. Вибір методів визначається комплексом процедур та завданнями дослідження. Традиційно залучаються метод історичного аналізу, метод порівняльного аналізу, іконографічний, графоаналітичний методи та інші. Значною мірою усіма цими методами у реставраційній науці користуються під час проведення натурних обстежень пам'ятки з обробкою первинних матеріалів (що передуює проведенню реставраційно-відновлювальних робіт), комплексних архітектурно-археологічних та інженерно-геологічних обстеженнях пам'ятки і прилеглої до неї території. Крім цього, як базові джерелі для обґрунтування складу і змісту реставраційних робіт (особливо в разі часткового чи повного зруйнування об'єкта або численних перебудов і втрати автентичності) виступають архівні іконографічні та письмові джерела.

Під час вибору методів дослідження пам'яток модерну у м. Харкові необхідно обрати такі: історико-генетичний метод, метод порівняльного аналізу, типологічний аналіз, композиційний аналіз та метод мистецтвознавчого аналізу.

Історико-генетичний метод розглядає стан об'єктів архітектури, їхнє формування і розвиток, зміни, що виникають в історичній послідовності.

Метод порівняльного аналізу дає можливість порівнювати зміни, що сталися з архітектурним об'єктом, які відбувалися з плином історичного часу, зіставляти об'єкти, які мають спільні риси (стильові ознаки, авторство, функціональне призначення тощо) між собою з метою встановлення ступеня збігу або відмінності за різними критеріями. Цій

метод має застосування у випадках, коли у досліджених об'єктах відсутня повноцінна документальна інформація.

Метод композиційного аналізу об'єктів модерну Харкова визначає основні ознаки та особливості композиційно-архітектурної структури цих об'єктів. У реставраційній науці у морфологічному описі об'єктів модерну Харкова основними ознаками почленування системи (критеріями) є функціональне призначення підсистем і елементів. Така модель дозволяє коректно застосовувати традиційні методи – порівняльного аналізу, графоаналітичного, історичного та ін., порівнювати між собою об'єкти архітектури не взагалі, а покомпонентно, поелементно, тобто порівнювати між собою стіни зі стінами, вікна з вікнами, орнаменти з орнаментами та ін.

Отже, виникає необхідність визначити стратегію розвитку середовища в контексті реставрації чи реконструкції пам'яток модерну.

На рівні фрагмента міста це можуть бути реконструкція, модернізація, регенерація. Збереження окремих пам'яток модерну Харкова спрямовано: – на їхнє дослідження; – на рекомендації, щодо встановлення на облік; – на реставрацію; – на реконструкцію; – на різні рівні ремонтних робіт.

Досвід останнього століття свідчить про те, що українське суспільство не в змозі утримувати увесь масив об'єктів архітектурної спадщини у належному стані. Єдине, що може зберегти пам'ять про них, це створення їхнього віртуального образу на базі документальної фіксації (обміри, фотофіксація, дослідження будівельних матеріалів і конструкцій та елементів декору архітектурних об'єктів, а також найбільш суттєвих елементів історичного архітектурного середовища).

Спираючись на означені методи дослідження, потрібно визначити послідовність дій щодо збереження пам'яток модерну (рис. 4.3.3):

1. Дослідження та уточнення обліку об'єктів модерну, які збереглися на цей час у Харкові;

2. Паспортизація об'єктів, які відсутні в Переліку об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення, пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних, науки і техніки м. Харкова.

3. Виявлення першочергових об'єктів для ремонту чи робіт із реставрації, реконструкції об'єктів архітектури модерну.

4. Популяризація цього стилю серед архітекторів та громади м. Харкова.

5. Створення типів аналогової забудови згідно з проведеним аналізом на місті втрачених об'єктів, які зберігають його стильові ознаки та мають виразну естетику модерну.

6. Відновлення типів «Прибуткового будинку» на сучасному рівні. Перший тип має охоплювати житлові та громадські приміщення, які призначені для здавання в комерційний найм приватним особам або організаціям без права їхнього викупу. Другий тип функціонального відновлення складається за аналогом компанійських будинків, який передбачає створення об'єднаного капіталу з метою викупу будівлі з подальшим відновленням та розподілом приміщень між компаньйонами.

На підставі чинних критеріїв цінності об'єктів модерну (історична і соціокультурна архітектурна значущість, авторство, ступінь збереження автентичності та ін.) можна долучити такі об'єкти дослідження до Переліку об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення, пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних, науки і техніки м. Харкова (вул. Лермонтовська, 18, вул. Фейсрбаха, 10, Мироносицька, 90, вул. Алчевських, 23, 27, 32а, вул. Чайковського, 8, вул. Полтавський Шлях, 42). В умовах проведення регенерації історичного архітектурного середовища можливе відтворення окремих частково зруйнованих об'єктів дослідження. Якщо втрати призвели до суттєвих змін історичного контексту, можливо використання методів модернізації чи валоризації.

Під час реконструкції історичної забудови, що містить колишні об'єкти модерну з виробничою функцією, можливо застосування таких підходів:

– консервативний підхід та музеєфікація, це коли в будівлі розміщується близька до історичної функція або музей, у якому будівля розглядається як головний елемент музейної колекції;

– «фасадизм» або прихована реконструкція (підхід до реконструкції, коли за повної зміни й знесення всіх внутрішніх структур існуючої будівлі, незмінним залишається фасад та система зовнішніх огорожень будівлі).

Збереження культурної спадщини розглядається сьогодні як пріоритетний напрямок концепції стійкого розвитку, а історико-культурна спадщина відіграє провідну роль у відображенні культурної індивідуальності того чи іншого соціуму – вона створює у людини фізичне почуття приналежності до тієї чи іншої культури або соціальної групи.

Об'єкти модерну в місті Харків варто розглядати сьогодні не тільки як матеріальне явище історії, культури та архітектури, але як явище сучасності. Вони не втрачають своїх історично сформованих архітектурно-естетичних якостей, можуть гармонійно поєднати в собі сучасне функціональне і соціальне навантаження, бути інформаційно-виразним акцентом, який збагачує історичне архітектурне середовище Харкова.

Оцінка естетичних, композиційних, архітектурних, стильових переваг об'єктів модерну повинна будуватися на експертній основі та із застосуванням послідовності дій щодо збереження пам'яток модерну з урахуванням ознак, рис об'єктів модерна та приналежності їх до різних стильових напрямків, а також їхнього значення в загальнокультурному розвитку м. Харкова.

Збереження та реабілітація об'єктів модерну в Харкові повинні спиратися на науково-обґрунтовану документацію. Для цього необхідно, насамперед, врахувати результати проведеного моніторингу об'єктів архітектури міста Харкова з метою уточнення існуючого Переліку

об'єктів культурної спадщини національного та місцевого значення, пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафтних, науки і техніки м. Харкова. Наразі деякі об'єкти модерну були необгрунтовано виключені з цього переліку пам'яток архітектури місцевого значення (особняк на вулиці Свободи, 35 (колишня Іванова), архітектор О. М. Гінзбург, особняк на вулиці Костомарівській, 13, архітектор невідомий, та ін.). Щоб запобігти цьому, варто регулярно проводити історико-архітектурний моніторинг об'єктів модерну та розширити інформаційне поле, пов'язане з інформуванням суспільства щодо результатів моніторингу. Необхідно також:

- здійснити всебічну оцінку пам'яток архітектури модерну в м. Харкові та їхнього значення в перспективному розвитку центральної частини міста;

- виявити і зафіксувати особливості напрямків стилю модерн та визначити їхню архітектурно-художню цінність;

- оберігати об'єкти модерну від збитків, пов'язаних із невідповідною функцією, а також від перебудов, що завдають шкоди їхній матеріальній субстанції;

- проводити відновлювальні роботи тільки на науковій основі;

- зберігати гармонію між об'єктами модерну і навколишнім історико-архітектурним середовищем;

- здійснювати регламент та контроль нового будівництва поблизу об'єктів модерну;

- використовуючи сучасні комп'ютерні технології, створити електронний реєстр об'єктів модерну, де зафіксувати всі елементи фасадів і створити моделі об'єктів.

Таким чином, охорона і збереження історико-культурної спадщини, особливо архітектури модерну, відіграє важливу роль у забезпеченні стратегії стійкого розвитку міста Харкова, а також збереженні його культурних цінностей, до яких належать традиції, ремесла, образотворче

мистецтво тощо, які тісно пов'язані з архітектурним контекстом, у якому були створені і розвивались протягом століть.

Висновки до четвертого розділу

1. На основі проведеного аналізу можна висновкувати, що об'єкти модерну Харкова відіграють велику роль у формуванні архітектурного середовища міста. Вони зберегли своє місце в ансамблевій забудові центральних вулиць, а поодинокі значні об'єкти – своє містобудівне значення. Інші об'єкти, які були домінантами, втратили свою роль у формуванні силуету міста через появу великомасштабної сучасної забудови.

2. Визначено, що модерн в архітектурі міста Харкова актуалізується в декількох основних функціональних групах архітектурних споруд, серед яких – прибутковий будинок, особняк, адміністративна будівля, громадська будівля, промислова будівля або мануфактура, навчальні будівлі, медичні споруди, банки, видовищні споруди. Локалізація цих споруд сформувала своєрідне архітектурне середовище міста, у якому ці об'єкти відіграють значну роль.

3. У результаті вивчення об'єктів архітектури модерну Харкова встановлено, що їхня переважна більшість знаходиться в незадовільному стані. Серед найбільш розповсюджених порушень та руйнацій об'єктів модерну в місті Харків необхідно визначити: – тріщини на стінах різного походження (конструктивні, косметичні), відсутність штукатурки, втрату елементів декору, руйнацію частин будівлі, порушення фундаменту. Негативним фактором впливу на стан об'єктів архітектури модерну є також функціональне перепрофілювання будівель, яке призводить до внутрішнього перепланування, надбудов чи прибудов.

4. У процесі дослідження автором запропоновано низку об'єктів ввести до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (8 од.). Вони

мають аутентичні особливості архітектури модерну Харкова різних гібридних напрямків.

5. Залежно від основних напрямків збереження і реабілітації об'єктів модерну і їхньої цінності можливо визначити такі принципи: функціональної автентичності, збереження унікальної семантичності, контекстної адаптації, врахування інваріантності об'єктів модерну, диференційованої реабілітації.

6. Основні прийоми і методи щодо збереження і реабілітації об'єктів модерну обираються залежно від історичної цінності об'єкта, сучасного стану будівлі, головних стильових характеристик та її сучасної ролі в історичному середовищі. Серед них варто виділити: метод прихованої реконструкції, реставрації, метод реставраційної фрагментації, метод фрагментарної реставрації, цілісна реставрація.

РОЛЬ ОБ'ЄКТІВ МОДЕРНУ У ФОРМУВАННІ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ХАРКОВА			4.1.1
№	ТИП ЗАБУДОВИ	НАЗВА ВУЛИЦЬ	КУЛЬКІСТЬ ОБ'ЄКТІВ
1	<p>Ансамблева забудова вулиць</p> 	вул. Алчевських	7
		вул. Маршала Бажанова	3
		вул. Сумська	18
		вул. Пушкінська	10
		вул. Полтавський Шлях	9
		вул. Різдвяна та інші	7
		<i>Загальна кількість об'єктів</i>	83
2	<p>Поодинокі значні будівлі (акцент у забудові)</p> 	вул. Куликівська, 6	1
		вул. Пушкінська, 19	1
		вул. Чигиринська, 7	1
		вул. Москалівська, 2	1
		вул. Полтавський Шлях, 14	1
		вул. Маршала Бажанова, 14	1
		пров. Театральний, 6	1
<i>Загальна кількість об'єктів</i>	7		
3	<p>Об'єкти модерну, які створювали силуетцентральної частини міста (домінанти)</p> 	вул. Римарська, 6	1
		вул. Римарська, 19	1
		вул. Полтавський Шлях, 22 та 22а	2
		пл. Павлівська, 10	1
		<i>Загальна кількість об'єктів</i>	5
 <p>панорама міста з домінантами об'єктів модерна</p>			
 <p>Харьков-Синглов Проектъ для гостиницы «Асторія» HOTEL «ASTORIA» пл. Павлівська, 10 готель «Асторія», банк</p>			
 <p>вул. Полтавський Шлях, 57</p>			

Рис. 4.1.1 Роль об'єктів модерну у формуванні архітектурного середовища Харкова

**ТИПОЛОГІЯ ІСТОРИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ МОДЕРНА
В М. ХАРКІВ ЗА ФУНКЦІОНАЛЬНИМ ПРИЗНАЧЕННЯМ**

4.1.2

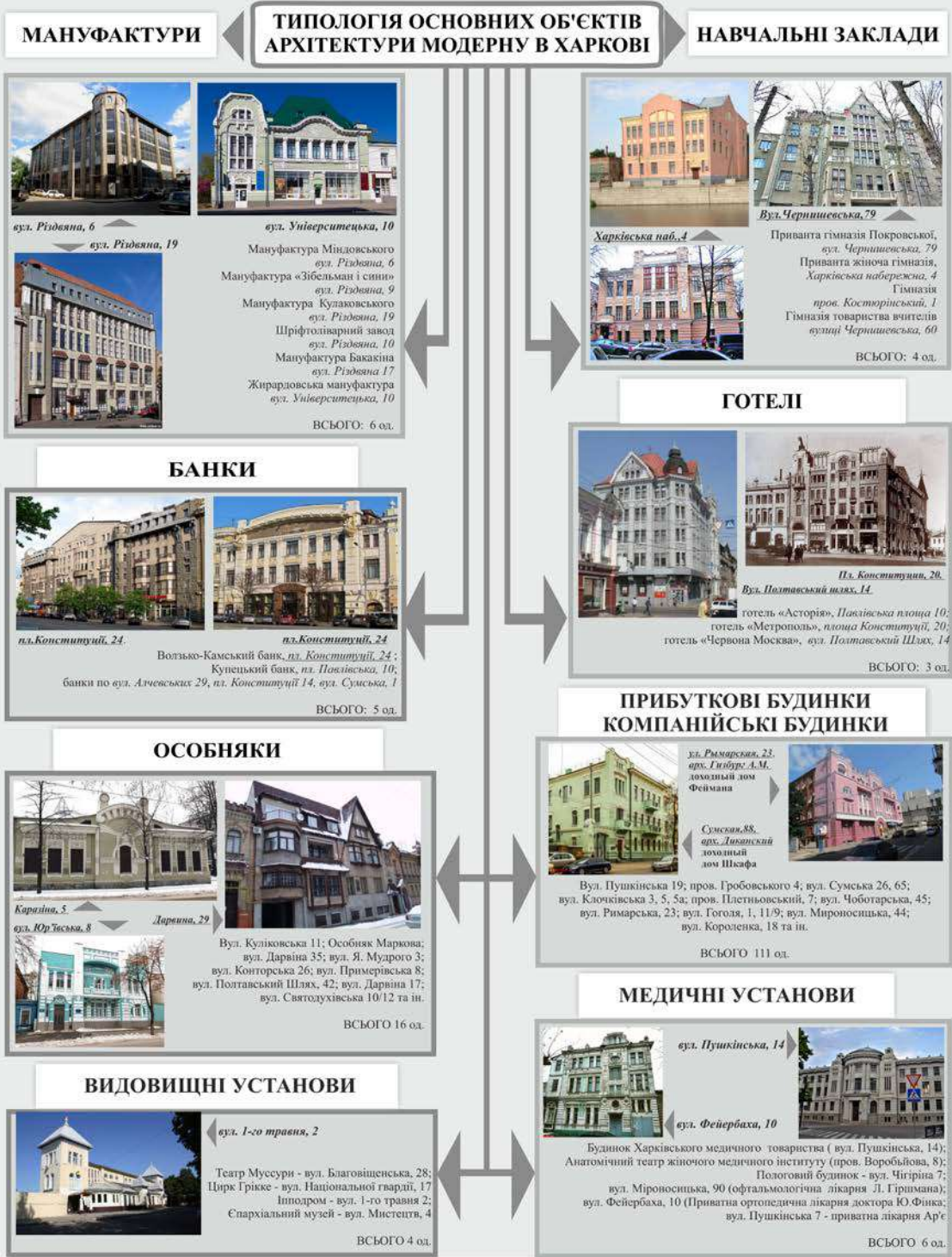

Рис. 4.1.2 Типологія історичних об'єктів модерна в м. Харків за функціональним призначенням

ХАРАКТЕРНІ ВТРАТИ ТА ЗМІНИ ОБ'ЄКТІВ МОДЕРНА В М. ХАРКІВ			4.2.1	
ОБ'ЄКТИ, ЯКІ ЗБЕРЕГЛИ СВІЙ ПЕРВИННИЙ ВИГЛЯД	ХАРАКТЕР ЗМІН ТА ПОРУШЕНЬ	ОБ'ЄКТИ МОДЕРНА (РОЗМІЩЕННЯ)	ПРИКЛАД	
1	Об'єкти, які зберегли первинний вигляд, деякі первинну функцію	Значна частинна розташована по вул. Сумська, вул. Пушкінська, вул. Чернишевська, вул. Різдвяна		
2	Зовні головний фасад зберіг первинне рішення та ознаки модерну, але інші фасади мають великі порушення	Більшість об'єктів розміщено вздовж вул. Алчевських, Куліковський узвіз, вул. Дарвіна		
	3	В будівлях відбулася значна руйнація, збереглися тільки зовнішні стіни	Вул. М. Бажанова, вул. Театральна, мануфактура Міндовського вул. Різдвяна, 6	
	4	Зміна вигляду об'єкта завдяки більш пізнім набудовам, прибудовам, які порушують стилістику	Вул. Дарвіна 17, вул. Сумська, 49, вул. Пушкінська 19, та інші	
5	Об'єкти, які корінно змінили функцію без шкоди зовнішності вгляда	Пр-т Московський, вул. Ярослава Мудрого, Свободи, вул. Куліковська		
	6	Об'єкти, модерна, які змінили функцію, яка зашкодила формі	Вул. Юрьевська, вул. Б.Хмельницького, вул. Куліковська, вул. Полтавський Шлях, вул. Клочківська, вул. Максиміліанівська	

Рис. 4.2.1 Характерні втрати та зміни об'єктів модерна в м. Харків